

LINKÖPINGS UNIVERSITET  
INSTITUTIONEN FÖR KULTUR- OCH SAMHÄLLSVETENSKAP  
HISTORIA 3, HT 1994

LOKALT SJÄLVSTYRE I TREHÖRNA

1850-59

Local Self-government in Trehörna  
1850-59

AV KARIN ENGBERG

Handledare: Kalle Bäck

## INNEHALLSFÖRTECKNING

Inledning	2
Syfte och frågeställningar	2
Källor och metod	3
Tidigare forskning	6
Sockenpresentation	7
Allmänt om sockenstämman	8
Sockenstämmans verksamhet	10
Sockenstämmans deltagare och initiativtagare	14
Sockenstämmans maktförhållanden	22
Sockenstämmans organ och funktionärer	28
Avslutning	39
Tabellförteckning	42
Käll- och litteraturförteckning	43

## INLEDNING

Hösten 1994 kommer att gå till historien som hösten när svenska folket gick till valurnorna. Tre gånger har vi haft möjlighet att utnyttja vår demokratiska rättighet (eller skyldighet som vissa menar) och lägga vår röst för det vi tror på. Denna höst har också präglats av debatten runt demokrati. Diskussionen har bland annat gällt inflytande och avståndet mellan folket och beslutsfattarna.

Valet av ämne till denna uppsats har inget med händelserna den här hösten att göra, men det har onekligen varit mycket intressant att parallellt med dessa studera hur det lokala självstyret fungerade i en tid, när det inte fanns allmän rösträtt. En tid när makten var knuten till jordinnehav och inkomst och inte till ett valresultat.

Ämnesvalet grundar sig i en allmän nyfikenhet på att få veta mer om en tid som var annorlunda än vår egen och att få lära känna några av de människor som levde då.

## SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet är alltså att undersöka hur det lokala självstyret fungerade på 1800-talet. För detta syfte har jag undersökt sockenstämmans verksamhet i Trehörna socken 1850-59. Jag har velat göra en bred undersökning av sockenstämmans verksamhet med tyngdpunkten lagd på inflytande och maktförhållanden. Följande frågor har jag försökt besvara i min undersökning:

1. Hur ofta hålls sockenstämmor?
2. Förekommer olika slag av sockenstämmor och hur skiljer de sig åt i så fall?
3. Vilka frågor behandlas på stämmorna?
4. Vilka deltar? Vilka tar initiativ till att stämman kallas samman och till att ärenden tas upp?
5. Hur fattas besluten? Förekommer det diskussioner eller är det prästens vilja som som råder?
6. Hur är sockenstämmans förhållande till myndigheter och till olika grupper i det lokala samhället?
7. Vad innebär de olika förtroendeuppdragen och vilka är det som väljs? Går det att urskilja någon maktelit?

Uppsatsen har följande disposition: Efter kapitlen Källor

och metod och Tidigare forskning kommer en kort presentation av Trehörna socken och de tre socknar som jag kommer att jämföra med. Därefter kommer en kort sammanfattning av sockenstämmans historiska utvecklingen samt den lagstiftning som reglerade stämman. Själva undersökningsdelen består av fyra delar där första delen svarar på de tre första frågorna. Frågorna fyra och fem behandlas i den andra delen och de två återstående i del tre och fyra. I avslutningen ges en sammanfattning med slutsatser utifrån undersökningsresultaten.

#### KÄLLOR OCH METOD

Valet av socken har ingen annan grund än att det i historieämnet i Linköping pågår ett Trehörnaprojekt. Tidsperioden 1850-59 är vald med tanke på den lagstiftning angående sockenstämmans verksamhet som kom under 1800-talet. Dessa år ligger mitt emellan två perioder av stora förändringar. På 1840-talet kom flera lagar som påverkade socknen. År 1842 kom folkskolestadgan, 1817 och 1843 förordningar för sockenstämman och 1847 fattigvårdsförordningen. På 1850-talet bör dessa förordningar ha fått sina lokala tillämpningar. År 1862 kom kommunalreformen som skilde det kyrkliga från det världsliga i socknen.

Mitt främsta material har varit sockenstämmoprotokoll. Protokollen skrevs av prästen som också var ordförande på stämman. Detta skulle kunna innebära en möjlighet för prästen att vinkla sina formuleringar till sin egen fördel och även lägga till egna värderingar. Denna risk är dock inte så stor eftersom protokollen alltid justerades av flera sockenbor.<sup>1</sup> Protokollen skulle dessutom läsas upp från predikstolen och då fanns möjlighet att protestera om någon ansåg att protokollet inte var korrekt. Dessutom fanns möjlighet att lämna in besvär över protokollet till högre instans. När protokollen lästes upp påmindes det ofta om besvärsmöjligheterna.<sup>2</sup>

I Trehörna kyrkoarkiv finns även en pålysningbok från den

---

<sup>1</sup>. Justerarnas namn är skrivna av pastor Behm själv på 7 av de 34 protokollen från hans tid. En gång med anmärkningen: enl. fullmakt och en gång vidimerat av kantorn och hans son. Det är bara ett av dessa protokoll som behandlar något kontroversiellt ämne. Det är från stämman 1851-07-27. Då diskuterades flera av de klagomål församlingen och prästen hade på Sven Petersson. Sven Peterssons reservation mot protokollet finns dock infört vilket ger intryck av att det lästs upp för församlingen.

<sup>2</sup> T.ex. 1850-11-18 "Upläst tillika med Besvärshänvisning från predikstolen i Trehörna kyrka 1:a advent sön. 1 dec. 1850"



här tiden bevarad. I den finns antecknat vilka pålysningar som gjordes från predikstolen. Enligt lag skulle sockenstämmor pålysas 14 dagar eller minst en vecka innan.<sup>3</sup> En jämförelse mellan pålysningsboken och protokollen från sockenstämmorna visar:

1. Det saknas protokoll från många sockenstämmor.
2. Många sockenstämmor hölls utan att pålysning skedde från predikstolen. Detta gäller samtliga ordinarie vår- och höststämmor. Åren 1853-1857 finns endast tre stämmor noterade i pålysningsboken.

Att det saknas protokoll från stämmor som pålystes kan förklaras på två sätt. Antingen blev det ingen stämma på grund av för få deltagare eller (och kanske mer troligt) så ansåg prästen att ärendets natur var sådant att det inte behövde protokollföras. Något som stöder den senare teorin är att val av ombud till olika sammanträden på härads- och länsnivå minskar drastiskt, när kyrkoherde Siegbahn tillträder hösten 1852. Den mest sannolika orsaken till att det saknas protokoll är att han inte protokollförde dessa val. Det är också under Siegbahns tid som de största differenserna finns mellan pålysningsboken och protokollsboken. Det kan också vara så att en del protokoll försvunnit.

En möjlig förklaring till att många stämmor inte finns med i pålysningsboken kan vara att pålysning skedde på annat sätt.

Det här påverkar frågan om hur ofta sockenstämmor hölls och även hur många och vilka som valdes till olika uppdrag. Antal sockenstämmor och ombud var sannolikt fler än protokollen visar. Men eftersom pålysningsboken verkar vara bristfällig och ha stora luckor så har jag valt att inte ta med den i undersökningen. De övriga frågorna om deltagande, beslutsfattande och maktrelationer berörs mindre. Protokollen från samtliga ordinarie sockenstämmor finns bevarade och dessutom ett stort antal protokoll från extra stämmor. Jag anser därför att det finns tillräckligt underlag för att få en bra bild av sockenstämmans verksamhet i Trehörna.

För att kunna se hur ofta olika ärenden behandlades på stämmorna har jag delat upp ärendena i olika kategorier och sedan räknat antal protokollspunkter för de olika kategorierna. Här infinner sig dock ett metodiskt problem. Prästerna har nämligen inte varit konsenkventa i protokollföringen. Jag ska ge två exempel för att belysa problemet:

---

<sup>3</sup>. Svensk författningssamling (SFS) 1843:27 §4 s.3

1. De årliga kassaredovisningarna har vissa år klumpats ihop till en paragraf medan de andra år har fått varsina punkter.<sup>4</sup>

2. Den 12 december 1853 hölls extra sockenstämma och protokollet innehåller 5 paragrafer. De fyra första handlar om samma ärende: 1. Presentation av ärendet. 2. Ordföranden läser två cirkulär. 3. Ordföranden ger sin mening. 4. Församlingen säger sitt. Den 21 augusti 1859 hölls allmän extra sockenstämma. Detta protokoll har bara en paragraf som innehåller en presentation av ärendet, ordförandens åsikt, församlingens mening och dessutom en tillkännagivelse om en helt annan sak.

Ett annat problem är kategoriseringen av ärendena. Ett exempel från 10 november 1853 får belysa detta. Paragraf 4 handlar om en gåva av mark till församlingen, beslut om att bygga en ny fattigvårdsstuga samt val av ledamöter i byggnadskommittén för detta bygge. Ska denna punkt höra till fattigvården, socknens byggnader, funktionärsval eller övrigt (jag har ingen kolumn för gåvor)?

Att räkna antal ärenden istället för protokollspunkter skulle kanske ge ett mer tillförlitligt resultat. Det skulle dock innebära ett stort merarbete och eftersom tyngdpunkten för denna uppsats är inflytande och makt så har jag valt att räkna protokollspunkterna. Dessutom är det den metod som Peter Aronsson använder och det gör att jag kan jämföra mina resultat med hans.<sup>5</sup> Problemet från 10 november 1853 och andra liknande har jag löst genom att föra dem till den kategori de i huvudsak hör till.

För identifiering av de personer som, enligt protokollen, innehade olika uppdrag har jag i huvudsak använt mig av husförhörslängder. Där finns uppgifter om födelsedatum, storlek på gård och typ av ägande. Mantalslängder har använts dels för att lösa kniviga identifieringsfall, dels för kompletterande uppgifter. De ger bland annat upplysning om ägoförhållande, födelseår och storlek på gården. Mantalslängder upprättades varje år och utgjorde underlag för beskattning. Dessa längder granskades och skrevs under av sockenbor. Tillförlitligheten för dessa uppgifter bör alltså vara mycket stor. Husförhörslängdernas tillförlitlighet är mer beroende av prästens noggrannhet. Under den undersökta perioden hade Trehörna tre präster och min uppfattning är

---

<sup>4</sup>. T.ex. sockenstämmoprotokollen 1857-05-25 §1 och 1853-05-24 §1-6, Trehörna kyrkoarkiv, Landsarkivet i Vadstena (VaLA). Hädanefter refereras till sockenstämmo-protokoll endast genom datum följt av eventuella paragrafnummer.

<sup>5</sup>. Aronsson är den forskare vars resultat jag kommer att jämföra med. För närmare presentation se sidan 6.

att de var relativt noggranna.<sup>4</sup>

### TIDIGARE FORSKNING

Forskningen om sockensjälvstyret kan delas in i två tidsperioder. Den första inträffade under mellankrigstiden och den andra började på 1980-talet.

Från 1930-talet är K.H. Johansson en av de mest kända forskarna. Hans avhandling "Svensk sockensjälvstyrelse 1686-1862" kom 1937 och räknas som en klassiker i ämnet. Johansson undersöker ett stort antal socknar i främst Linköpings stift. Han betonar starkt att han anser att sockensjälvstyrelsen var en rörelse nerifrån. Det var utifrån lokala behov som sockenstämmans verksamhet utvecklades. Han anser också att sockenstämman var mycket demokratiska. Johansson har kritiserats av moderna forskare för att vara alltför idealiserande. Istället för att se till skillnaderna mellan olika socknar ger han en generell bild, som i sin helhet endast stämmer med ett fåtal socknar.

Efter ett långt uppehåll började forskarna på 1980-talet att igen intressera sig för det lokala självstyret. Från denna senare period vill jag nämna två avhandlingar. Den första är Albert Tiscornias "Statens, godsens eller böndernas socknar?" från 1992. Tiscornia har utifrån en historiematerialistisk utgångspunkt undersökt relationen mellan centralmakten och lokalsamhället. Hans undersökning omfattar tre socknar med olika ägostruktur och två frågor står i förgrunden: skolan och fattigvården åren 1800-80. Denna undersökning visar bland annat att det största motståndet mot centralmaktens förordningar kom från den socken som dominerades av självägande bönder. Anledningen till motståndet var främst av ekonomisk art. Fanns däremot ett stort gods i socknen, kunde ägarna påverka utvecklingen både med stora ekonomiska bidrag och genom sin maktställning. Detta gjorde att både skola och fattigvård kom igång mycket tidigt där.

Den andra avhandlingen är skriven av Peter Aronsson och heter "Bönder gör politik - det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850". Också den kom ut 1992. Aronsson har gjort en bred undersökning av sockenstämman. Han har bland annat studerat vilken typ av ärenden som behandlades, hur besluten fattades och vilka som hade inflytande. Han har dessutom försökt se hur sockenstämmans relation till de myndigheter som stod över dem var. Han kommer bland annat fram till att det som tidigare betraktats som statens styrning uppifrån i själva verket var ett resultat av en rörelse nerifrån. En lokal lagstiftning blev till frivilliga överenskommelser på häradsnivå för att

---

<sup>4</sup>. De tre prästerna var: C J Petersson t.o.m. våren 1850, C O Behm t.o.m. augusti 1852 och S C Siegbahn under resten av undersökningsperioden.

senare komma som en stadga från Kungl. Maj:t.

De frågor som jag försökt att besvara i min undersökning behandlas också av Peter Aronsson och jag kommer därför att främst jämföra mina resultat med hans. Någon gång görs jämförelser även med K.H. Johanssons avhandling. Albert Tiscornias undersökning är alltför koncentrerad på ett par frågor för att passa som jämförelsematerial.

### SOCKENPRESENTATION

Trehörna ligger i sydvästra delen av Östergötland. Socknen bildades i mitten av 1600-talet på initiativ av Trehörna säteris ägare. Några av de omkringliggande socknarna (både i Småland och Östergötland) fick släppa till områden till den nya socknen. Trehörna kom länge att tillhöra både Jönköpings och Östergötlands län och så var fallet ännu på 1850-talet. Socknen var en jordbruks- och skogsbygd. Huvudnäringarna var boskapskötsel och skogshantering. Ingen industri fanns vid den här tiden.<sup>7</sup>

Befolkningen ökade mellan 1800 till 1850 från 600 till 800 innevånare. Den grupp som ökade mest både i antal och andel av befolkningen var arbetare och tjänstefolk, från 50 till 300, en ökning från ungefär 10% till 40% av den totala befolkningen. Både torparna och bönderna var ungefär lika många 1850 som 1800 d.v.s. ungefär 200 vardera. Deras andel av den totala befolkningen hade dock minskat något och utgjorde 1850 ungefär 25% mot tidigare 30%. Backstugusittarna, de gamla och de fattiga hade minskat något och var 1850 drygt 100 stycken.<sup>8</sup> Adel, ofrälse ståndspersoner och präster har aldrig varit speciellt många i Trehörna. På 1850-talet representerades den gruppen endast av ett par familjer.<sup>9</sup>

Peter Aronsson har undersökt socknarna Bergunda, Öja och Älmeboda. Bergunda dominerades av ett stort gods som ägde cirka 80% av socknens mantal.<sup>10</sup> I Öja socken var de självägande bönderna i majoritet. En del industrier som pappersbruk och klädesfabrik fanns också.<sup>11</sup> I Älmeboda ägdes så gott som all jord av bönder.<sup>12</sup> Tabell 1 visar innevånarantal

---

<sup>7</sup>. 1858-08-08 §3 och §9.

<sup>8</sup>. Svanberg 1991, s.15, 17 och 18.

<sup>9</sup>. Ibid. s.18; Statistisk tabell 1855

<sup>10</sup>. Aronsson 1992, s.55

<sup>11</sup>. Ibid. s.59-60

<sup>12</sup>. Ibid. s.61

och socknarnas storlek i både Trehörna och smålandssocknarna.

Tabell 1. Antal innevånare i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt socknarnas storlek i mantal och kilometer. Trehörna 1855 och de övriga 1840.

Socken	Innev.	Mantal	K.m.
Trehörna	791	13 5/8	10 x 5
Bergunda	894	29 3/4	15 x 5
Öja	856	28 3/4	15 x 5
Älmeboda	2679	70	

Källa: Trehörna: Statistisk tabell 1855, VaLA, Widegren 1829, s.481, 482. De övriga: Aronsson 1992, s.51, 60-61. Anmärkning: Aronsson uppger inte storleken i k.m. för Älmeboda utan skriver bara att "Älmeboda är till ytan ca tre gånger så stor som de båda andra församlingarna." s. 60

#### ALLMANT OM SOCKENSTÄMMAN

Sockenstämman som institution är gammal. K.H. Johansson menar att det var Gustaf Wasas indragning av kyrkans inkomster som gjorde att kyrkan blev särskilt beroende av lokalbefolkningen för att kunna fortsätta sin verksamhet. Detta gjorde sockenstämman till en viktig instans.<sup>13</sup> Längre dominerades stämman av två verksamhetsområden : kyrkans ekonomi och ordningen (tukten). På 1800-talet utgör dessa frågor endast en liten del av det totala antalet ärenden.<sup>14</sup>

Lagstiftningen angående sockenstämman var länge mycket översiktlig. Den gav stort utrymme för lokala variationer. Först 1817 kom en förordning som lite mer i detalj preciserade sockenstämmans verksamhet. En ny förordning kom 1843, som dock inte medförde några stora förändringar.

Förordningen föreskrev att sockenstämma skulle hållas två gånger per år, vår och höst, och däremellan när det fanns behov.<sup>15</sup> Det var prästen som kallade till stämma men både myndigheter och privatpersoner kunde begära att stämma utlystes.<sup>16</sup>

---

<sup>13</sup>. Johansson 1937, s.293-297.

<sup>14</sup>. Aronsson 1992, s.103, 105

<sup>15</sup>. SFS 1843:27 §1 s.2. Redan 1723 års prästprivilegier stadgar om två stämmor per år. (Aronsson 1992, s.135)

<sup>16</sup>. SFS 1843:27 §3 s.2



När det gäller sockenstämmans kompetensområde gav 1843 års förordning en lista i 21 punkter:<sup>17</sup>

1. Frågor som rörde undervisningen.
2. Tillsättande och entledigande av kyrkvärdar, skolstyrelse, lärare, klockare, organist och andra kyrkobetjänter.
3. Granskning av kyrkans och skolans räkenskaper samt frågor om kyrkomedlens användande.
4. Överenskommelser om gravställen.
5. Utväljande och entledigande av sexmän och andra ordningsmän samt de styrelser som var satta till speciella ändamål.
6. Utväljande av nämndemän.
7. Vård av kyrkans egendomar
8. Bygga och underhålla kyrkan och andra socknens hus.
9. Överenskommelser rörande prästens, lärarens och kyrkobetjäningens löneförmåner.
10. Utgifter runt kyrka, skola, fattig- och hälsovård m.m.
11. Bänkfördelningar.
12. Fattigvårdsfrågor.
13. Frågor som rörde sockenmagasinet.
14. Hälsovård, befrämja koppymning och anställa barnmorska.
15. Brandstodsföreningar.
16. Överenskommelser om väghållning, snöplogning, brobyggande m m.
17. Överenskommelser om befrämjande av sedlighet och allmän ordning.
18. Bestyrka olika längder t.ex. mantalslängd.
19. Utvälja sockenfullmäktige, när sådant behövdes.
20. Intyg om personer, vilka anmälts till allmänna belöningar, även yttranden om gjorda uppodlingar m.m.
21. Sockenhantverkarens antagande.

---

<sup>17</sup>. SFS 1843:27 §9 s.6

## SOCKENSTÄMMANS VERKSAMHET

### ORDINARIE OCH EXTRA STÄMMOR

I Trehörna hölls sockenstämma ett varierat antal gånger per år. Det går att urskilja två huvudgrupper av stämmor. Det är dels de som kallas "Allmän ordinarie sockenstämma", dels de extra stämmorna. Extra stämma höll man för det mesta i samband med gudstjänsten medan de ordinarie förlades till en vardag.<sup>18</sup>

De ordinarie stämmorna hölls två gånger per år, vår och höst. Vårstämman, också kallad Valborgsmässosockenstämma, genomfördes oftast i slutet av maj och var församlingens "årsmöte". Då skedde årsredovisningen av församlingens olika kassor (från 1852 ej skolkassan), bänkdelen lottades och frågan om rösträtt fastställdes. Val av funktionärer skedde både på de ordinarie och extra stämmorna men med en övervikt på de ordinarie och med något fler val på våren än på hösten. Fattigvårdsfrågorna togs upp både på höst- och vårstämmorna men med något fler ärenden på våren. Höststämman kallades Andersmässosockenstämma och hölls i mitten av november och verkar ha varit en kompletterande stämma till vårstämman.

De extra sockenstämmorna kallades samman när det fanns behov för det, till exempel när något ombud behövde väljas eller när det kommit en kungörelse eller skrivelse från någon myndighet. Drygt 90% av ombudsvalen skedde på en extra stämma. Att man samlades till stämma när det ansågs nödvändigt bekräftas också av Aronsson.<sup>19</sup> Fattigvårdsärenden förekom på de extra stämmorna fram till 1853, då de försvinner helt, troligen på grund av det nya reglementet för fattigvård som antas då och som ger fattigvårdsstyrelsen en större självständighet gentemot sockenstämman.<sup>20</sup>

Bland de extra stämmorna har jag funnit sju som genom vad de kallas skiljer sig från de övriga. Av dessa kallas fem för "Allmän extra sockenstämma", en för "Allmän sockenstämma" och en för "Extra ordinarie sockenstämma". Jag har inte kunna se något bestämt mönster för hur dessa skulle skilja sig från de andra utifrån de ärenden de tar upp. Det enda skulle vara den stämma som kallas "Extra ordinarie". Där

---

<sup>18</sup>. Pålysningsboken ger upplysning om vilken veckodag stämman samlades. Utifrån dessa anteckningar har jag kunnat fastställa veckodag för några av de ordinarie stämmorna, dock inte alla.

<sup>19</sup>. Aronsson 1992, s.139 där han också hänvisar till andra forskare.

<sup>20</sup>. Karlsson 1992-93, s.44

diskuteras ett besvär över ett protokoll, som en sockenbo lämnat in till landshövdingeämbetet, (för övrigt det enda besvär över protokoll som jag funnit under de här åren). Det är möjligt att detta ärende betraktades som speciellt viktigt och att man därför betecknar stämman som ordinarie. Det finns också stämmor som bara är öppna för en begränsad del av socknen. Det är dels när ombud ska väljas för den del av socknen som hör till respektive härads- eller länsdel, dels när elektor utses för val av riksdagsman då "de af Församlingens Resp. Ledamöter, som med stadgad åborätt innehafva hemman och icke tillhört annat Riksstånd," var kallade till stämma.<sup>21</sup>

Det som främst skiljer de ordinarie stämmorna från de extra är dock mängden av ärenden. På de ordinarie var antal protokollspunkter oftast mellan 15 och 20, medan det vanliga var att endast 1-3 ärenden behandlades på de extra stämmorna. Att antal extra stämmor varierade framgår av tabell 2. Tabellen visar också att ett färre antal stämmor inte automatisk innebar att fler ärenden behandlades på varje stämma, även om det finns en samstämmighet mellan få stämmor och många ärenden/stämma, särskilt åren 1853, 1857-58.

Tabell 2. Antal sockenstämmor och protokollspunkter per år samt antal punkter per stämma i genomsnitt i Trehörna socken 1850-59.

År	Stämmor	Punkter	P/S
1850	11	42	3,8
1851	15	80	5,3
1852	12	55	4,6
1853	6	49	8,2
1854	8	41	5,1
1855	7	40	4,7
1856	12	49	4,1
1857	6	35	5,8
1858	7	46	6,6
1859	11	56	5,1

Källa: Sockenstämmoprotokoll, Trehörna kyrkoarkiv, VaLA.

En jämförelse mellan Trehörna och de socknar som Aronsson undersökt visar på både likheter och skillnader. Tabell 3 visar att skillnaderna är störst i förhållande till Bergunda och Öja. Likheten med Älmeboda är troligtvis större än vad tabellerna visar eftersom det antagligen saknas ett antal protokoll i Trehörna. En förklaring till likheterna med Älmeboda kan vara att ägostrukturen var likartad. I båda socknarna ägdes så gott som all jord av bönder. Det kanske

<sup>21</sup>. 1850-08-11



var så att godsherrn i Bergunda ensam (eller tillsammans med prästen) kunde bestämma sådant som det krävdes ett sockenstämmobeslut för i Älmeboda och Trehörna.

Tabell 3. Antal sockenstämmor och protokollspunkter i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt antal punkter per stämma i genomsnitt under en 10-årsperiod. Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.

Socken	Stämmor	Punkter	P/S
Trehörna	95	493	5,2
Bergunda	62	223	3,6
Öja	52	233	4,5
Älmeboda	153	764	5,0

Källa: Trehörna: se tabell 2 s.11. Övriga: Aronsson 1992, sid.137 och 48.

#### VILKA FRAGOR BEHANDLAS?

Den lista på kompetensområde för sockenstämman som 1843 års förordning ger visar att stämman hade att ansvara för en mängd olika frågor.<sup>22</sup> Vid en genomgång av Trehörnas stämmaprotokoll är det två saker som framträder: 1. Ett par områden dominerar klart över de andra. 2. En mängd ärenden förekommer sporadiskt någon gång ibland. Tabell 4 jämför sockenstämmornas verksamhetsområde i Trehörna och de utvalda smålandssocknarna. Trehörna skiljer sig från smålandssocknarna på främst två områden; fattigvården och övrigt. Förklaringen till skillnaden i antal fattigvårdsärenden är helt säkert att Aronsson har undersökt 1840-talet och jag 1850-talet. Fattigvårdsförordningen kom 1847 och ledde till att fattigvårdsstyrelsen tog över en del av detta område från sockenstämman. Bakom de 36% under punkten övrigt i Trehörna döljer sig många "små" ärenden, en del årligen återkommande som frågan om rösträtt och andra mer sporadiskt som till exempel väghållning. Var förklaringen till denna stora skillnad mellan Trehörna och de övriga ligger vet jag inte. Troligen är det så att sockenstämman på 1850-talet hade ett större kompetensområde än 10 år tidigare.

---

<sup>22</sup> . Se s.9

Tabell 4. Sockenstämmans kompetensområde i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda. Trehörna 1850-59. De övriga 1840-49. Andel i procent av totala antalet ärenden i respektive församling.

Ärende	Trehörna	Bergunda	Öja	Älmeboda
Fattigvård/ kontroll	15	36	31	26
Funktionärer	25	27	27	24
Kyrkans ek. rep. bygg.	5	11	30	8
Prästen, lön och gård	3	4	3	5
Skola	9	9	2	4
Ordning/tukt	1,5	3	2	11
Hantverkare	0,5	2	2	4
Sockenmagasin	3	0	0	0
Sjukvård	2	0	0	1
Sockenstuga	0	1	2	6
Övrigt	36	6	1	12
Totalt	100	100	100	100

Källa: Trehörna: se tabell 2 s.11. De övriga: Aronsson 1992, s. 72. Anmärkning: Den höga siffran för kyrkan i Öja beror på ett kyrkbygge. De flesta ärendena om skolan i Trehörna handlar om skolbygget. Siffrorna för Bergunda och Älmeboda är något felaktiga. Totalsumman för Bergunda blir 99 och för Älmeboda 101.

## SOCKENSTÄMMANS DELTAGARE OCH INITIATIVTAGARE

### DELTAGARE PÅ STAMMAN

På 1600- och 1700-talen var det, enligt Peter Aronsson, ganska vanligt att protokollen inleddes med en liten lista på vilka personer som var närvarande. Det var speciellt kyrkvårdar, sexmän och högreståndspersoner som namngavs.<sup>23</sup> På 1800-talet saknas för det mesta dessa ingresser och Aronsson menar att det troligtvis beror på att det nu fanns klara regler för vilka som hade rätt att närvara vid sockenstämmorna.<sup>24</sup> Lagen föreskrev att "Rättighet att deltaga uti Socknestämmas öfwerläggningar och beslut tillkommer hwar egare eller innehafware af skattlagd fastighet, samt arrendator eller brukare deraf, så wida egaren icke bor inom Församlingen, eller i annat fall sig denna rättighet icke i kontraktet förbehållit, och derjemte alla andra Socknens inwånare, som innehafwa fabrik eller annat särskildt bebygdt werk och inrättning, samt dem, som njuta lön, drifwa handtwerk eller idka annan näring och derfor erlægga det Bewillningsbelopp, som här nedanföre såsom minimum stadgas."<sup>25</sup> Bevillningsbeloppet var 2 riksdaler och 24 skilling.<sup>26</sup>

Det här innebär för Trehörnas del att - förutom alla självägande bönder - många av arrendatorerna hade rätt att närvara vid stämmorna. På vårstämmorna 1853-57 ställdes frågan om någon i församlingen kom upp till det angivna bevillningsbeloppet. Det var aldrig någon som anmälde sig. Det innebär att bl.a. handlaren, de två mjölnarna och torparna var uteslutna från sockenstämman. Frågan inställer sig : Var det så i verkligheten? Följde man strikt lagens bokstav?

I protokollen från sockenstämmorna i Trehörna på 1850-talet finns inga namnlistor som avslöjar vilka som var närvarande. Jag har därför utifrån protokollstexten försökt dra slutsatser om deltagandet.

### Församlingen, sockenmännen och ledamöterna

I protokollen från 1850-talet förekommer tre benämningar på de närvarande: församlingen, sockenmännen och ledamöterna. Jag har inte kunnat finna att dessa benämningar skulle

---

<sup>23</sup>. Aronsson 1992, s.141

<sup>24</sup>. Ibid., s.145f

<sup>25</sup>. SFS 1843:27 §5 mom.1 s.3

<sup>26</sup>. SFS 1843:27 §5 mom.2 s.3

beteckna olika grupper i socknen, utan de verkar vara helt synonyma begrepp. Frågan är vilka som innefattas av dessa benämningar. I protokollet från prostvisitationen den 5 september 1852 står det i §6 att prosten ville hålla kristendomsförhör med "församlingens samtliga ledamöter, såväl ung som äldre". Efter att ha förhört de två senaste årens nattvardsungdomar vänder han sig i till "alla öfriga Personer - till makar och barn, husbönder och tjenare" (§8). Av dessa två paragrafer skulle man kunna dra den slutsatsen att "församlingens ledamöter" innefattar samtliga i socknen, inklusive barn, kvinnor och tjänare. Paragraf 9 ger dock en antydning om att alla dessa inte brukade vara med på sockenstämmor: "Enär af generalvisitation, förra afdelningen nu var slutad, hemförlofvades av Visitator, så väl alle yngre, som äfven qvinnokönet, under anmodan till öfrige i Socknestämman röstägande församlingsbor att i kyrkan stanna kvar, för att övervara den allmänna visitationsstämman". Kvinnorna och barnen skickas alltså hem. Kvar skulle då finnas alla män som räknades som vuxna. Frågan är då hur man ska tolka meningen "under anmodan till öfrige i Socknestämman röstägande församlingsbor att i kyrkan stanna kvar". Det finns som jag ser det tre tolkningsmöjligheter: 1. Alla män i församlingen var röstberättigade. 2. Alla män fick närvara men vädjan om att stanna gällde endast de som ägde rösträtt. 3. Endast de med rösträtt fick närvara vid stämman. Det är utifrån detta protokoll omöjligt att se hur det i verkligheten förhöll sig.

#### Röstberättigade medlemmar

En enda gång sker en regelrätt omröstning efter upprättad vallängd i Trehörna. Det är när tjänsten som klockare/lärare ska tillsättas. Till detta tillfälle var "församlingens röstberättigade medlemmar" kallade. Tyvärr finns inte vallängden bevarad så vilka som räknades till denna grupp är svårt att veta men av röstsiffrorna att döma skedde valet efter mantal.<sup>27</sup> Det är tydligt att man i alla fall här höll sig strikt till lagens bokstav.

#### Torpare och backstugusittare

Torparna som grupp nämns två gånger i protokollen. Första gången är 4 februari 1856 då "församlingens samtliga Torpare och arbetsföre backstugumän blifvit kallade".<sup>28</sup> Orsaken till att de blifvit kallade är att man vill fråga dem om de skulle vilja bidra med dagsverke till skolhusbygget. Det andra tillfället är 28 december samma år. Stämman har beslutat att skänka säd ur sockenmagasinet till Eksjö som drabbats av storbrand. "Församlingen önskade att torpare och andra inom

---

<sup>27</sup>. Valet utföll med 14 röster mot 1 79/168. 1859-11-09.

<sup>28</sup>. 1856-02-04 §7

församlingen, som icke äga hemmansbruk, skulle uppmanas att till de brandskadade lämna frivilliga bidrag."<sup>29</sup> Här står hemmansägarna för sig och torpare, brukare och andra i församlingen för sig. Dessa senare grupper verkar inte vara närvarande eftersom man inte ställer frågan direkt till dem på stämman. Jag är dock tveksam till om brukarna verkligen ska räknas till den grupp som ska tillfrågas. Beslutet om att ta säd från sockenmagasinet (där även brukarna var delägare) pekar istället på att de som skulle tillfrågas om bidrag var de som inte ägde delar i magasinet.

### Förtroendevalda

Ett annat sätt att få fram närvaron skulle kunna vara att se på vilka som valdes till olika uppdrag. Ett problem med detta är att det inte alls är säkert att personen som valdes själv var närvarande. Att så skulle kunna vara fallet antyder anmärkningen "hvilken vid stämman närvarade" som förekommer två gånger.<sup>30</sup> En närmare analys av vilka som valdes visar mycket klart att det med några få undantag var hemmansägare och brukare som valdes. Av totalt 214 uppdrag var det endast 11 som gick till någon annan än dessa.

### Slutsats

Det är svårt att ge något säkert svar på frågan om deltagande. Mycket tyder dock på att sockenstämman var ett forum för samtliga bönder i socknen och att bl.a. torparna var utestängda. Jag stöder detta på: 1. Det är i princip bara hemmansägare och brukare som genom ekonomiska bidrag eller arbetsinsatser verkställer besluten. 2. Den gång torparna och backstugumännen berörs direkt kallades de också in till stämman. 3. De funktionärer och ombud som väljs är med få undantag brukare och hemmansägare. Punkt 1 och 2 stöder teorin att de som berördes av besluten i sockenstämman också skulle vara med och fatta dem.<sup>31</sup> Hur många av de cirka 65 bönderna i socknen som brukade delta i stämmorna finns det inga anteckningar om.<sup>32</sup> Det framgår inte ens om det var många eller få som samlats.

---

<sup>29</sup>. 1856-12-28 §2

<sup>30</sup>. 1854-12-31 och 1859-12-11

<sup>31</sup>. Aronsson 1992, s.147

<sup>32</sup>. Enl. Statistisk tabell fanns 1855 64 bönder på egna och andras hemman. Dessutom fanns några få bönder som upphört med jordbruk.

## INITATIV TILL STÄMMANS SAMMANKALLANDE

Det var endast prästen som hade rätt att sammankalla sockenstämma, men enskilda personer och myndigheter kunde begära att prästen utlyste stämma. Om begäran kom från kungens befallningshavare eller domkapitlet så kunde inte prästen neka. Kom däremot begäran från någon annan myndighet eller från någon privatperson så skulle prästen pröva deras begäran och avgöra om han ansåg att stämma skulle kallas samman.<sup>33</sup>

Många gånger är det en skrivelse från någon myndighet som utgör det enda ärendet för stämman, men om det är myndigheten som begärt stämmans sammankallande eller om det är prästen som ansett att ärendet varit så viktigt att det inte kunde vänta är omöjligt att säga.<sup>34</sup> Samma sak gäller de ärenden som muntligt eller skriftligt lämnats in till prästen från enskilda eller grupper i församlingen.<sup>35</sup> I protokollen från sockenstämmorna i Trehörna finns det bara ett par tre stämmor där det klart framgår att någon eller några begärt att stämman ska kallas samman. Det är fattigvårdsstyrelsen eller dess ordförande som står bakom dessa initiativ.<sup>36</sup> Enligt denna styrelsens protokoll skall detta ha inträffat ytterligare en gång.<sup>37</sup> Detta framgår inte av sockenstämmoprotokollet, där fattigvårdsstyrelsens ärende kommer som nummer två.<sup>38</sup>

## INITATIV TILL ÄRENDEN

Prästens ensamrätt att kalla till stämma innebar säkert också ett övertag när det gällde att ta initiativ till att ärenden togs upp till behandling. Det är dock inte på så speciellt många ställen i protokollen, som det klart framgår att det är prästen som lägger förslag.

Att myndigheterna utnyttjade sockenstämman som ett forum för att nå ut till folket i socknen står klart. Många är de cirkulär, skrivelser och kungörelser som läses upp och diskuteras på stämmorna i Trehörna under min undersöknings-

---

<sup>33</sup>. SFS 1843:27 §3 s.2

<sup>34</sup>. T.ex. 1853-12-04, 1855-08-12, 1859-07-10

<sup>35</sup>. 1854-01-29, 1858-09-12

<sup>36</sup>. 1851-12-28, 1852-02-29, ev. 1852-02-08

<sup>37</sup>. Fattigvårdsstyrelsen 1851-07-17, Trehörna kommunarkiv

<sup>38</sup>. 1851-08-03



period.<sup>39</sup>

Även enskilda personer och grupper kunde ta initiativ till frågor. Detta utnyttjades många gånger under 1850-talet i Trehörna. Tyvärr namnges frågeställarna sällan och därför går det inte att se om initiativen kom från någon speciell grupp i socknen.<sup>40</sup> Vanliga formuleringar är: "Hos Pastor hade åtskilliga Socknemän enskilt begärt" "En aktad ledamot inom Församlingen hade till Pastor i laga ordning till denna Socknestämman anmält sin önskan".<sup>41</sup> Varför personerna inte namnges vet jag inte. I en så pass liten socken som Trehörna måste det ha varit känt vilka som åsyftades. Det kan tänkas att det ansågs onödigt att skriva ut namnen. Orsaken skulle också kunna vara att personen i fråga önskade vara anonym eller att det var kutym att skriva protokoll på det här sättet.

### Prästens dominans

Hur pass dominerande var då prästen? Styrde han debatten så att besluten gick hans väg? Kyrkoherde Siegbahn som kom till Trehörna 1852 ger genast intryck av att vara en mycket driftig man. Han installeras i början av september och redan två månader senare sammankallar han skolstyrelsen och föreslår en omorganisering av skolan. Detta förslag presenteras på höststämman den 11 november. Församlingen säger ja till förslaget. Året därpå får församlingen en donation av mark från änkan på säteriet. Marken ska användas för ett nytt fattighus. Beslut om byggnation tas genast.<sup>42</sup> Efter en del justeringar av det första beslutet kommer ärendet återigen upp till diskussion på våren 1856.<sup>43</sup> Siegbahn erkänner att han missbedömt behovet av en ny fattigstuga på grund av att han var ny i församlingen då det första beslutet togs. Denna bekännelse från kyrkoherden visar att det nog var han som låg bakom initiativet till byggnationen och inte donatorn som protokollet från 1853 ger sken av. Efter att ha följt detta ärende får jag en stark känsla av att kyrkoherden är den drivande. När socknemännen fått tänka över saken hemma i lugn och ro kommer de på att vissa beslut inte var så kloka och man tar åter upp ärendet på stämman

---

<sup>39</sup>. T.ex. 1852-01-11 §1 och §2; 1853-08-14 §2; 1854-04-23

<sup>40</sup>. Här räknar jag inte med de ansökningar om fattigunderstöd som behandlas.

<sup>41</sup>. 1852-11-11 §4, 1857-05-25 §15

<sup>42</sup>. 1853-11-10 §4

<sup>43</sup>. 1856-02-04 §1

och nya beslut fattas.<sup>44</sup> Protokollen ger dock inga antydningar om att det var någon debatt runt besluten.

Jag har i protokollen funnit sju frågor där prästen och församlingen var av olika åsikt. De tre första var under den vikarierande prästen Behms tid och de övriga när Siegbahn var kyrkoherde. Det är ibland svårt att utläsa vad besluten blev. Ett exempel på det är §4 från 13 november 1851 "Det af S. Petersson inköpta Psalmodikon waraf examinerade person cassetat såsom ofullständigt. Icke desto mindre ville Församlingen nämnde Instrument behålla, men Undertecknad Ordförande yrkade deremot, att ett fullständigt Instrument måtte till Skolan inköpas." Nästa paragraf handlar om ett förslag från kyrkoherden att man ska köpa en sandbänk till skolan. Arrendator Johannes Johansson går emot förslaget. Kyrkoherden säger då att Johansson inte kan uttala sig i saken eftersom han inte är insatt i situationen. Paragrafen slutar med att de flesta av församlingens ledamöter ansåg att en bänk inte skulle köpas. Jag tolkar formuleringarna så att församlingen fick sin vilja igenom i samtliga sju frågor. Formuleringarna i protokollen ger inga antydningar om någon het debatt runt dessa frågor. Orsaken till det kan vara att prästerna inte hade så stora personliga intressen i dessa frågor. Det är bara i fallet med sandbänken som initiativ kommit från prästen. Tre av ärendena handlar om skrivelser från någon myndighet och det är möjligt att prästen i sin roll som myndighetsperson känner en viss plikt att förorda dessa förslag.

Slutsatsen blir att även med en dominerande präst, som till exempel Siegbahn, kan sockenborna driva igenom sin vilja när de inte är överens med prästen.

Hur vanligt det var att prästen vägrade ta upp något ärende till behandling är mycket svårt att säga. Det finns inga framförda klagomål i protokollen som antyder något missnöje med prästens sätt att handha anmälan av ärendena. Möjligheten att överklaga prästens beslut fanns alltid men hur många som utnyttjade den har jag inte haft möjlighet att undersöka.

Ett ärende skulle anmälas hos prästen och när stämman utlystes skulle också ärendena tillkännages. Vid ett par tillfällen kan beslut ej fattas på grund av att ärendet ej varit pålyst.<sup>45</sup> Hur strikt man höll på denna ordning är svårt att säga men det tycks som att frågor ibland både väcktes och beslutades i på samma stämma. Det är ju mycket möjligt att man tog till denna paragraf om ärendets utlysande, när man inte ville fatta ett beslut eller när man ville förhålla ärendet. Ett mycket tydligt exempel på att

---

<sup>44</sup>. T.ex. 1854-01-22 och 1854-01-29.

<sup>45</sup>. 1852-06-02 §17 och 1856-11-11 §8



frågor både väcktes och beslut togs i samma stämma finns från höststämman den 10 november 1858. Paragraf 2 handlar om fattigvårdens behov de närmaste månaderna och "Under öfverläggning om fattigvården framlemnades en så lydande skrift, med begäran, att Soknestämman måtte taga den i öfvervägande." Skriften ger förslag till en omorganisering av fattigvården och är underskriven av tio bönder från den sydligaste delen av socknen. Förslaget innebär bland annat att den enskilde bonden ska ta större ansvar för de fattiga inom hans ägor.<sup>46</sup> Frågan tas upp till diskussion och man fattar även beslut trots att ärendet troligen inte tidigare pålysts. Det här nästan kupppartade förfaringssättet är mycket anmärkningsvärt, speciellt med tanke på vilka som stod bakom skrivelsen. Bland de tio återfinns ordföranden i fattigvårdsstyrelsen, två nuvarande och två före detta ledamöter av samma styrelse. Det naturliga vore att eventuella förändringar i fattigvården först diskuterades i fattigvårdsstyrelsen och att styrelsen sedan kom med detta förslag till sockenstämman. Jag har inte kunnat finna att någon sådan diskussion ägt rum. Här tycks ordföranden ha gått bakom sin egen styrelses rygg. Kuppen lyckas dock inte. Församlingen säger nej med hänvisning till att förslaget strider både mot Kungl. Maj:ts förordning och det lokala reglementet för fattigvården.

#### BESLUTSFATTANDE

Hur fattades besluten på sockenstämmorna? Röstade man eller var det de starkas röst som gällde? Protokollen ger inga klara svar på den frågan. De vanligaste formuleringarna är: beslöts, valdes och utsågs.<sup>47</sup> Protokollen visar dock att en hel del diskussion förekom. Uttryck som "Efter en vidlyftig öfverläggning" och "efter en stunds öfverläggning beslöt församlingen" är ganska vanliga.<sup>48</sup> Tyvärr redovisas inte vad det var som man diskuterade och vilka som hade avvikande åsikter. Därför går det inte att se om det var vissa grupper eller personer som ofta stod emot varandra. Diskussionerna verkar syfta till att nå enighet.<sup>49</sup> Man tycks vara mån om att alla ska stå bakom ett beslut. Full enighet nåddes dock inte alltid men då verkar det som att majoritetens mening

---

<sup>46</sup>. Vissa bönder i socknen hade mellan 15-20 torp på sina ägor. De 10 bönder som står bakom skrivelsen hade knappt några torp alls. Dessa fick ändå vara med och betala lika mycket som de andra till fattigvården. Med detta förslag skulle de komma lindrigare undan.

<sup>47</sup>. T.ex. 1851-12-07 \$1, 1855-11-12 \$4, 1859-05-25 \$11

<sup>48</sup>. 1851-05-30 \$10 och 1859-05-25 \$14

<sup>49</sup>. T.ex. 1855-12-11 \$15 "efter en längre stunds öfverläggning fattade församlingen enhälligt beslut"

fick råda.<sup>50</sup> Det finns inget som tyder på att de som var emot förslagen senare satte sig på tvären och vägrade rätta sig efter besluten. Regelrätt röstning efter upprättad vallängd tycks bara ha förekommit en enda gång och det var när man skulle anställa en ny lärare/klockare.<sup>51</sup> Ytterligare en omröstning ägde rum på vårstämman den 25 maj 1859. Det gällde val av ordförande i sockennämnden: "och blef förra Ordföranden Carl Jansson i Stubben, genom omröstning, ånyo vald." (§ 7) Det är möjligt att denna omröstning skedde efter principen "en man, en röst" eftersom det inte nämns något om någon vallängd, upprättad efter mantal.

---

<sup>50</sup>. T.ex. 1859-08-21 "Församlingen, som nu uppmanades att i ämnet yttra sin mening, tillkännagaf nästan enhälligt"

<sup>51</sup>. 1859-09-11

## SOCKENSTÄMMANS MAKTFÖRHÅLLANDEN

### Myndigheter

Gentemot olika myndigheter intar församlingen en mycket självständig attityd. De skrivelser och cirkulär som kommer tycks inte uppfattas som något man måste rätta sig efter bara för att det kommer från någon högre instans. Varje skrivelse diskuteras. Man säger nej om man anser att det bara skulle innebära kostnader utan att man skulle få speciellt mycket tillbaka. Som exempel kan nämnas frågan om att anställa en barnmorska. Detta säger man nej till med motiveringen att församlingen är fattig och att de vid behov kan få hjälp av barnmorskan i grannsocknen.<sup>52</sup> Det blir ett helt annat ljud i skällan när man får frågan hur församlingen ställer sig till planerna på en järnväg i södra delen av Östergötland: "Trehörna församlings samtliga närvarande Ledamöter förklarade enhälligt, att ingen anläggning kunde för, såväl församling som hela orten vara nyttigare;"<sup>53</sup> Här ser man möjligheter till ekonomisk utveckling och inget sägs om att församlingen skulle vara fattig och inte ha råd att satsa i detta projekt.

Även i Aronssons undersökning finns exempel på att socknarna motsatte sig myndigheternas skrivelser.<sup>54</sup> Aronsson ger också exempel på att man utnyttjade myndigheter och lagstiftning till att lösa konflikter. Det skedde både genom att sockenstämman överlämnade ärendet till högre instans och att besvär lämnades in över redan fattat beslut.<sup>55</sup>

### Säteriet

Säteriet ägdes på 1800-talet av ofrälse och halva undersökningsperioden var det änkan och två ogifta döttrar som ägde gården. Den ena dottern gifte sig och hon och hennes man köpte moderns del och arrenderade systemen. Säteriet hade haft patronatsrätten allt sedan socknen bildades. Det innebar att rätten att tillsätta präst låg hos ägarna till säteriet. Detta skulle kunna betyda att de hade ett förhållandevis större inflytande på de kyrkliga frågorna än andra i församlingen. Eftersom också gården var den största i socknen (till ytan, ej i mantal), skulle man kunna tänka sig att också detta gav ett övertag gentemot andra. Det finns dock inget som tyder på något sådant. Den nye säteriägaren väljs under min undersökningsperiod till fyra uppdrag:

---

<sup>52</sup>. 1855-06-10

<sup>53</sup>. 1855-09-23 jfr 1858-08-08 §10.

<sup>54</sup>. Aronsson 1992, t.ex. s.99

<sup>55</sup>. Ibid., s.262-305

revisor, kyrkorådet och arbetsledare vid två vägarbeten.<sup>56</sup> Han utmärker sig inte heller annars i protokollen. Det är ju mycket möjligt att både änkan och den nye ägaren hade personlig kontakt med prästen och därigenom kunde påverka på ett mer indirekt sätt.<sup>57</sup> Förhållandet mellan säteriet och församlingen tycks ha varit ganska fritt från konflikter. Det finns bara två "konflikter" redovisade i protokollen. Det ena gäller en väg som anlagts på säteriet. Stämman beslutar att lämna in besvär till kungens befallninghavare. Den frågan tas sedan inte upp igen. Det andra gäller frågan vem som har rätt att tillsätta tjänsten som klockare/lärare. Det tycks vara så att i säteriets patronatsrätt ingått att tillsätta klockare. Nu har församlingen beslutat att slå ihop klockar- och lärartjänsterna till en enda. Säteriet har då lämnat in ett besvär till domkapitlet i Linköping, där ägarna hävdar rätten att tillsätta denna. Domkapitlet vill nu veta hur församlingen ställer sig till detta. Sockenmännen är tveksamma till om även klockartjänsten ingår i patronatsrätten och hänvisar till att utslaget från Kungl. Maj:t inte säger något om klockaren.<sup>58</sup> Det här tycks dock inte vara något som de är beredda att strida för utan säger att om det skulle visa sig att säteriet äger laglig rätt att tillsätta den nya tjänsten så böjer man sig för det.<sup>59</sup> Ärendet kommer upp igen drygt ett år senare, då en ny förfrågan från domkapitlet kommit. Sockenmännen säger att de överlämnar till säteriet att tillsätta tjänsten.<sup>60</sup> Jag vet inte vad som hände sedan, men när tjänsten slutligen ska tillsättas är det församlingen som gör det.<sup>61</sup>

Konflikterna tycks ha varit vanligare i smålandssocknarna. I till exempel Bergunda och Öja har Aronsson funnit "en nedärvd misstänksamhet" hos bönderna mot greven på godset.<sup>62</sup>

---

<sup>56</sup>. 1856-11-11 §2; 1857-11-10 §7; 1858-05-26 §3; 1859-11-10 §7

<sup>57</sup>. Den enda förmånen som jag kunnat se att de hade var att de hade sina fasta platser längst fram i kyrkan. De är nämligen aldrig med i lottningen av bänkfördelningen (t.ex. 1851-05-30 §14).

<sup>58</sup>. Säteriets patronatsrätt fastställdes av Kungl. Maj:t 1852-04-24 enl. visitationprotokollet från 1852-09-06.

<sup>59</sup>. 1857-06-28 §2 och 3.

<sup>60</sup>. 1858-10-17 §1 och 2.

<sup>61</sup>. 1859-11-09

<sup>62</sup>. Aronsson 1992, s.208

## De obesuttna

Den grupp som ökade mest i Trehörna under 1800-talet var de obesuttna, något som för övrigt kännetecknade hela riket. Bönderna var i minoritet. Peter Aronsson menar att "Det är inte längre lika viktigt för bönderna att markera sin ställning uppåt, den är vid det här laget ganska erkänd. Viktigare blir nu gränsen nedåt, mot de jordlösa."<sup>43</sup> Jag har därför försökt att utifrån sockenstämmoprotokollen utröna hur detta kunde ta sig uttryck i Trehörna.

Ett sätt för bönderna att kontrollera denna grupp var att försöka förhindra att fattiga flyttade in i socknen. Frågan om olaga inflyttning tas upp fem gånger under de tre första åren.<sup>44</sup> Åtgärderna mot åtminstone två av dem som flyttat in blir att de skjutsas tillbaka till sina hemssocknar. Detta förfaringssätt var dock olagligt. Fattigvårdsförordningen från 1847 förbjuder församlingarna att hindra vuxna att välja var de vill bo.<sup>45</sup> Det kanske är därför som denna fråga inte tas upp efter 1852. Däremot tillsätts tillsyningsmän den 23 november 1851. Dessa ska, enligt kungörelsen från kungens befallningshavare, ha uppsikt över misstänkta personer, häkta kringstrykande personer som saknar pass eller tigger, se till att alla har arbetsförtjänst och anmäla dömda personer som saknar laga försvar.<sup>46</sup> Hur aktiva dessa tillsyningsmän var framgår inte av protokollen. Den 28 december 1856 tillsätts uppsyningsmän för att få bukt med lönnkrögeriet som förekommit vid torgplatsen i Ekeberg. Dessutom beslutar man att den som ertappas med att bedriva lönnkrögeri för alltid ska mista rätten till fattigvårdsunderstöd. Sockenmännen klagar också på att det förekommer lönnkrögeri på andra ställen och att torpare och backstugusittare bränner hemma. "Man yttrade lifligt bekymmer öfver ett så okristligt och laglöst förhållande och beklagade" att hela församlingen skulle få dåligt rykte.<sup>47</sup>

Attityden mot de fattiga var mycket förmyndaraktig. Det märks bland annat på att de som tog emot fattigvård var tvingade att överlåta sina ägodelar till fattigvården.<sup>48</sup> Det fanns dock en och annan som försökte hävda sin rätt gentemot dem som bestämde. Ett exempel på detta är skrivelserna från

---

<sup>43</sup>. Aronsson 1992, s.221

<sup>44</sup>. 1850-06-09 § 6, 1850-11-18 § 4, 1851-05-30 § 9, 1851-11-13 § 13, 1852-06-02 § 8.

<sup>45</sup>. Aronsson 1992, s.221

<sup>46</sup>. 1851-11-23

<sup>47</sup>. 1856-12-28 §1

<sup>48</sup>. 1854-05-24 §9



Jon Sigurd. Han är mycket missnöjd med att inte ha fått något understöd från fattigkassan. Till fattigvårdsstyrelsens sammanträde den 16 september 1851 har han lämnat in en skriftlig begäran. Styrelsen anser att detta är ett ärende för sockenstämman. Till stämman den 8 februari året därpå har Jon lämnat in lång skrivelse som i sin helhet finns återgiven i protokollet. Stämman säger nej till Jons begäran med hänvisning till det beslut som togs den 13 november 1851. Men Jon Sigurd ger sig inte. Den 16 maj 1852 vid fattigvårdsstyrelsens sammanträde har prästen en fullmakt från Jon att företräda hans sak. Även denna gång hänvisar styrelsen till reglementet som säger att understöd bara kan beslutas av sockenstämman. Två veckor senare, till vårstämman den 2 juni, har Jon lämnat in tre skrivelser. Alla tre läses upp och en av dem (mycket lång) finns återgiven i protokollet. Församlingen säger återigen nej med hänvisning till tidigare beslut. Vid justeringen av protokollet fyra dagar senare meddelas det att Jon ska få understöd om han lämnar sin pension till fattigvårdskassan. Någon förklaring till beslutet ges inte.

En jämförelse med Aronssons undersökta socknar visar större problem där än i Trehörna. Ett exempel är sockennämnden i Älmeboda som handhar många ärenden där de obesuttna är inblandade.<sup>69</sup> Särskilt vanligt är ordningsfrågorna. Men även i Småland försöker de obesuttna protestera mot beslut. Det finns flera exempel, i alla tre socknarna, på överklagande till högre instans från personer som vägrats inflyttning.<sup>70</sup>

### Sven Petersson

Den största konflikten som protokollen redovisar är den mellan Sven Petersson och församlingen. Sven Petersson var född 1810 och ägare till en av de större gårdarna i socknen. Han var ordförande i sockennämnden/fattigvårdsstyrelsen och därmed också kassör för fattigkassan. Han var dessutom kassör för skolkassan. Under ett års tid tycks han ligga i ständig fejd med prästen och de övriga i församlingen. Konfliktorsakerna var flera:

1. Sven har på eget bevåg köpt ett psalmodikon till skolan. Det visar sig att det är ett dåligt instrument han köpt. Prästen anser att man bör köpa ett nytt och bättre instrument. Efter flera turer beslutar dock församlingen att behålla instrumentet.<sup>71</sup>

2. Sven anser att förre kassaförvaltaren (dåvarande kyrkoherden) för fattigkassan misskött räkenskaper. Sina anmärkningar har han skrivit i marginalen i

---

<sup>69</sup>. Aronsson 1992, s.227-236

<sup>70</sup>. Ibid., s.223

<sup>71</sup>. 1851-05-30 \$3, 1851-07-27 \$5, 1851-13-11 \$4

kassaboken. "Atskilliga af Församl. Led." ogillar starkt Svens handlingssätt. De menar att dylika klagomål ska framföras på stämman och protokollföras där och ingen annanstans. De menar att Sven bara är ute för att skada förre kyrkoherden.<sup>72</sup>

3. Ordföranden för skolstyrelsen (d.v.s prästen) anser att räkenskaperna för 1847 inte är rätt förda och begär att Sven ska rätta till felen. Sven vägrar med hänvisning till att han tillträdde 1848. Församlingen står på prästens sida.<sup>73</sup>

4. Revisorerna har synpunkter på fattigvårdskassans räkenskaper för år 1851. Sven har bland annat gjort ett par utbetalningar utan att ha sockenstämmobeslut på det.<sup>74</sup>

5. Sven har utan tillstånd huggit ner en gran på prästens ägor och fört bort den till sågning. Sven vägrar säga varför han har gjort så här. Han uppmanar istället församling och präst att väcka åtal mot honom.<sup>75</sup>

Det tycks som om prästen är rätt trött på Sven vid det här laget. Han har i protokollet skrivit att ärendet med granen lämnas "det ringa värde den förtjente", vilket jag tolkar som att prästen avskriver det hela.

Sven lämnar in besvär över protokollet från den 30 maj 1851 då hans klagomål över förre kyrkoherden behandlades. Tyvärr finns inga uppgifter om hur utfallet blev. Protokollen ger heller inga ytterligare upplysningar om problemet med skolkassan. Revisorernas anmärkningar på fattigvårdskassans räkenskaper får stöd av församlingen och jag antar att Sven fick böja sig för detta.

Det finns ytterligare anmärkningar i protokollen som förstärker bilden av Sven som en "svår" person. Det nämns om flera klagoskrifter och om överklaganden från Sven. Dessutom nämns det att det bor många fattiga på hans ägor, något som jag tolkar som en anmärkning på Svens sätt att sköta det han har ansvar för.<sup>76</sup>

Det är möjligt att en orsak till den här osämjan var någon personlig konflikt mellan Sven Petersson och den vikarie-

---

<sup>72</sup>. 1851-05-30 §2, 1851-07-27 §3

<sup>73</sup>. 1851-07-27 §6

<sup>74</sup>. 1852-06-02 §3

<sup>75</sup>. 1852-06-02 §20, 1852-06-06

<sup>76</sup>. 1851-07-27 §4, 7, 10; 1851-12-28

rande prästen Behm för under kyrkoherde Siegbahns tid förekommer inga konflikter. Jag får dock ett intryck av att Sven anser sig kunna göra lite som han vill och att det är detta som både präst och församling reagerar mot. Sven avsäger sig ordförandeskapet 1853 vilket kanske bidrar till att det blir lugnare.<sup>77</sup> Han bor inte heller i socknen under andra halvan av undersökningsperioden.<sup>78</sup>

Som ordförande i sockennämnden får Sven möjlighet att ta hämd på pastor Behm. Till sockennämndens sammanträde den 5 september 1851 hade klagomål på klockarens son Frans lämnats in. Han påstås ha suttit hos Behm och supit och sedan fört oväsen ute på vägarna samt ofredat andra. Under vittnesförhören framkommer det att Behm är far till det barn som ena dottern på säteriet fött under sommaren. Sockennämnden anser sig inte kunna avgöra ärendet utan skickar det vidare till kungens befallningshavare. Härigenom blir Behms förehavanden kända på högre ort, vilket resulterar i att han inte får någon kyrkoherdetjänst förrän 1864.<sup>79</sup>

---

<sup>77</sup>. 1853-05-24 §9

<sup>78</sup>. Kyrkorådsprotokoll 1854-12-06

<sup>79</sup>. Sockennämndsprotokoll 1851-09-05. Bäck 1992, s.8



## SOCKENSTÄMMANS ORGAN OCH FUNKTIONÄRER

Det lokala självstyret bestod inte bara av sockenstämman. Det fanns flera andra organ med olika ansvarsområden. Dessutom fanns det flera uppdrag för enskilda personer. En del av dessa uppgifter var nya medan andra funnits i flera hundra år. Jag vill här ge en kort beskrivning av några av styrelserna och uppdragen innan jag kommer in på vilka som valdes till de olika uppdragen.

### Kyrkvårdar

Ända sedan medeltiden har det funnits lag om att det skulle finnas två kyrkvårdar, som skulle ha hand om och vårda kyrkans egendom.<sup>80</sup> Kyrkvårdskapet var en mycket prestige-fylld post, vilket bland annat märks på att till och med titeln f.d. kyrkvård används. Att kyrkvårdarna var ett slags allt i allo i socknen, som Aronsson menar, finns det inget som tyder på i Trehörna. I sockenstämmoprotokollen nämns de bara ett fåtal gånger och då i samband med någon utbetalning från kyrkokassan eller handhavandet av kyrksilvret.<sup>81</sup> Peter Aronsson har i en av sina socknar märkt en svårighet att besätta kyrkvårdsposten och att detta skulle bero på att verksamheten vuxit.<sup>82</sup> Något sådant har jag inte heller märkt i Trehörna. Det är endast fyra personer som under 1850-talet innehar de två befattningarna. Det ena nyvalet sker på grund av dödsfall. Den som dött hade varit kyrkvård "under flera år".<sup>83</sup> Orsaken till det andra nyvalet sägs vara tilltagande ålder (60 år) och den långa vägen till kyrkan. Han hade då varit kyrkvård "under många år".<sup>84</sup> Alla fyra kyrkvårdarna är hemmansägare och med i den grupp som väljs till mer än fyra uppdrag. Gårdarnas storlek är 1, 0,31, 0,25 och 0,11 mantal.

### Sexmän och rotemästare

Från slutet av 1500-talet användes sexmän av kronan vid tiondetaxering och uppbörd.<sup>85</sup> Deras uppgifter växte efter hand till att även innefatta bland annat ordnings-, angivare- och utmätningssuppdrag.<sup>86</sup> K.H. Johansson menar att

---

<sup>80</sup>. Johansson 1937, s.254

<sup>81</sup>. 1851-11-13 §15, 1852-10-03 §3

<sup>82</sup>. Aronsson 1992, s.117

<sup>83</sup>. 1853-05-24 §8

<sup>84</sup>. 1855-05-30 §9

<sup>85</sup>. Aronsson 1992, s.111

<sup>86</sup>. Ibid., s.112

sexmännens betydelse minskar med tiden, något som Aronsson kraftigt går emot. "I stort kan vi alltså konstatera att Johanssons generella tes om sexmännens minskande betydelse måste modifieras kraftigt. Ingen större förändring tycks ske även om sexmännens ställning kan skifta betydligt mellan församlingarna."<sup>87</sup> Mina resultat från Trehörna stöder dock Johanssons åsikt. Under de tio åren jag undersökt nämns sexmän en enda gång. Det är vid vårstämman 1859 då Anders Eriksson i Ekeberg väljs till sexman.<sup>88</sup> Tyvärr sägs inget om vad uppgiften innebär.

I Trehörna tycks det vara rotemästarna som samlade in olika avgifter.<sup>89</sup> Visserligen nämns detta bara tre gånger, men de är å andra sidan de enda som nämns vid dylika sammanhang. De flesta gånger står det bara att ett sammanskott ska ske eller att en avgift ska samlas in och inte vilka som ska verkställa det. Däremot hade inte rotemästarna några polisiära uppgifter, vilket utesluter att det bara rör sig om olika benämningar för samma funktion. Johansson anser inte heller att sexmän och rotemästare var samma sak, även om de hade likartade uppgifter. Som bevis tar han några församlingar där dessa båda befattningar fungerade sida vid sida.<sup>90</sup> Aronsson nämner inget om rotemästare.

Vilka som skulle upprätthålla ordningen bestämdes från gång till gång i Trehörna. Protokollen tar upp fem fall där man utser några att upprätthålla ordningen. Två av dessa handlar om lönnkrögeri och då väljs speciella uppsyningsmän.<sup>91</sup> Ett annat handlar om oordning i kyrkan (en del hänger upp sina hattar och mössor i ljuskronorna i kyrkan så att risk finns att dessa tar skada). Kyrkoväktaren får i uppdrag att se till att detta upphör.<sup>92</sup> Ett fall av bus i sockenstugan i samband med gudstjänsterna tas också upp. Det är pojkar och yngre drängar som står för buset. Förutom att husfäderna får tillsägelse, får ringkarlen i uppgift att ha uppsikt över sockenstugan under helgerna och anmäla till prästen vad han ser.<sup>93</sup> Det sista fallet är från vårstämman 1859. I § 10 står det: "Socknemännen hade länge med förargelse sett huru en mängd tanklösa personer invid kyrkans väggar och på sjelfva

---

<sup>87</sup>. Aronsson s.118

<sup>88</sup>. 1859-05-25 §12

<sup>89</sup>. 1850-05-09 §1, 1850-11-10, 1851-11-13 §11

<sup>90</sup>. Johansson 1937, s.280

<sup>91</sup>. 1856-12-28 §1 och 1857-12-06 §3.

<sup>92</sup>. 1851-05-30 §15

<sup>93</sup>. 1854-05-24 §20

kyrkogården tillfredsställa sina osnyggaste naturbehov."<sup>94</sup>  
Detta har bland annat lett till att kyrkväggen börjat ruttna och att luften inne i kyrkan blivit både obehaglig och skadlig för hälsan. Sockenstämman beslutar om förbud mot detta och böter vid överträdelse. De som ska se till att detta efterlevs är kyrkobetjäningen.

#### Sockennämnd/fattigvårdsstyrelse

Sockennämnden inrättades i och med 1843 års förordning. Nämnden hade bland annat till uppgift att ha hand om den allmänna hälsovården, den allmänna ordningen och sedligheten, undersöka misstänkta fall av kvävning av barn och se till att tjänare lydde sin husbönder. När fattigvårdsförordningen kom 1847 blev sockennämnden även fattigvårdsstyrelse. Det finns bara ett fåtal protokoll bevarade från sockennämndens sammanträden. Ett par av dem handlar om barn som dött i sängen under natten. Mödrarna frikänns från misstanke om brott. Två gånger behandlas ansökan om att få idka minuthandel med brännvin. En annan gång förhörs två pojkar som misstänks för stöld och straff utdöms. För fattigvården var socknen indelad i sex fattigvårdsrotar och styrelsen bestod av en representant från varje rote samt ordföranden.<sup>95</sup> Fattigvårdsstyrelsens sammanträdesprotokoll visar att de samlades upp till nio gånger per år. De flesta ärenden handlar om hur mycket understöd som ska delas ut till varje fattigvårdstagare. Utauktionering av föräldralösa barn till lägstbjudande var också något som låg på fattigvårdsstyrelsens bord.<sup>96</sup>

Den mest arbetskrävande uppgiften i socknen var att vara ordförande i sockennämnden/fattigvårdsstyrelsen. I ordförandeskapet ingick att skriva protokoll och att vara kassör för fattigkassan. Under de undersökta åren var det två som innehade denna post. Den ene var ordförande till 1853 och den andre resten av tiden.<sup>97</sup> År 1857 när han ville avgå beslutade stämman om ekonomisk ersättning för ordförandeuppgiften.<sup>98</sup>

---

<sup>94</sup>. 1859-05-25 \$10

<sup>95</sup>. 1853-11-10 \$2

<sup>96</sup>. Utauktionering av barn förekommer 17 gånger under åren 1852-59 och ofta flera barn per gång. Atagandena tycks gälla för ett år i taget.

<sup>97</sup>. 1853-05-24 \$9

<sup>98</sup>. 1857-05-25 \$14

### Skolstyrelsen

1842 kom folkskolestadgan och i Trehörna utsågs skolstyrelse redan i november samma år.<sup>99</sup> Det kom dock att dröja ända till 1846 innan den första skolan startade.<sup>100</sup> Under 1850-talet tycks styrelsen ha bestått av 4-5 ledamöter förutom prästen som var ordförande.

### Kyrkorådet

Kyrkorådets uppgift på 1850-talet var att bistå prästen vid upprätthållandet av kyrkotukten.<sup>101</sup> Kyrkorådet skulle enligt förordningen bestå av prästen, kyrkvärdarna och mellan fyra och åtta ledamöter beroende på socknens storlek (i Trehörna fyra stycken <sup>102</sup>) Det finns endast två protokoll från kyrkorådets verksamhet. Det ena handlar om läraren som svär trohetsed mot kung Carl XV.<sup>103</sup> Det andra är ett försök att lösa en äktenskapskonflikt mellan en av socknens största bönder och också mest inflytelserika, Sven Petersson i Svärdsfalla och hans hustru. Rådet misslyckas med att ena paret och ärendet går vidare till högre instans.<sup>104</sup>

### Övriga uppdrag

Förutom dessa ovan nämnda uppgifterna fanns i Trehörna socken under 1850-talet ett brandstodsbolag, en sundhetsnämnd som aktiveras i samband med larmrapporter om kolerans intåg och en byggnadskommitté för skolbygget.<sup>105</sup> Dessutom valdes nämndemän, fjärdingsmän, uppsyningsmän, föreståndare för sockenmagasinet, revisorer, arbetsledare för vägbyggen och reparationer och ett antal ombud för sammanträden på härads- och länsnivå.

---

<sup>99</sup>. Göransson 1992, s.15

<sup>100</sup>. Ibid., s.17

<sup>101</sup>. SFS 1843:27 §1 s.11

<sup>102</sup>. 1854-05-24 §13

<sup>103</sup>. Kyrkorådsprotokoll 1859-07-24

<sup>104</sup>. Kyrkorådsprotokoll 1854-12-06. Observera att det här är samma person som tidigare varit i konflikt med präst och församling (se s.25). Här är det dock Siegbahn och inte Behm som är präst.

<sup>105</sup>. Brandstodsbolag var ett försäkringsliknande arrangemang. I stället för försäkringspremier så samlades avgiften in när brandskada uppstått. Fanns reglerat i landskapslagarna på medeltiden och i 1734 års lag. (Nationalencyklopedin band 3)

## VILKA VALDES TILL OLIKA FÖRTROENDEUPPDRAG?

Genom att studera vilka som valdes till olika poster skulle det vara möjligt att urskilja om det fanns någon maktelit i socknen. Om en sådan mindre grupp med stort inflytande förekom så är det intressant att analysera vilka dessa var och på så sätt se hur man kunde skaffa sig inflytande i socknen. Var det storleken på gård som gav status eller var det kanske de äldre som betraktades som självklara för de viktiga uppdragen? För att få svar på dessa frågor har jag genom husförhörslängder och mantalslängder följt upp samtliga personer som innehade något uppdrag under den här perioden. Jag har haft en del problem med identifieringen av de personer som väljs till olika uppdrag. För det mesta står både titel, för- och efternamn samt gårdsnamn. Problemen uppstår när det inte gör det eller när prästen stavat namnet olika. Jag ska ge ett exempel för att klargöra problemet:

Protokollen nämner Jaen Månsson och Johan Månsson, båda två boende i Stubben.<sup>106</sup> Enligt husförhörslängden finns det bara en Månsson i Stubben och han heter Johan och är född 1791. I mantalslängden heter Månsson i Stubben Jan också han född 1791. Här har jag dragit den slutsatsen att det rör sig om en och samma person.

Det är två personer som jag inte har uppgifter om var de bodde och därmed vet jag inte heller deras ålder. Dessutom är det en person som inte bodde i socknen och därför har jag inte några uppgifter om honom mer än hur mycket mark han ägde i socknen.

Jag har valt att ta med alla personer där det på något sätt framgår av protokollen att de innehar ett uppdrag inom socknen under 1850-talet. Det är givetvis de som väljs under den här perioden men också de som redan valts före 1850. Dessa som tidigare valts har jag för det första fått fram genom att se på den titel de ges i protokollen, till exempel Carl Johansson i Svärdstorp, som när han väljs till olika uppdrag alltid har titeln kyrkvärd.<sup>107</sup> Det andra sättet har varit att registrera dem som begär avsked från någon post.

Det finns risk för missvisande resultat, när man begränsar sig till en tioårsperiod. De personer som tidigare innehaft flera tunga poster men som kanske på grund av ålder valt att trappa ner kommer då med bland dem som har få uppdrag. För att få en korrekt bild skulle varje person följas under en längre period. Detta är dock inte möjligt inom ramen för denna uppsats. Den här typen av stickprov är ju också den som Peter Aronsson och andra forskare använder och det möjliggör jämförelser av resultaten.

---

<sup>106</sup>. 1851-04-13 §1; 1853-08-14 §3

<sup>107</sup>. T.ex. 1850-04-01 §2, 1850-08-11



Totalt innehade 69 personer i Trehörna socken olika uppdrag under åren 1850-59. De allra flesta, 57 stycken, valdes till mellan ett och fyra uppdrag. Endast 12 valdes mer än fyra gånger. Hemmansägarnas och brukarnas/arrendatorernas dominans var stor, 59 av de totalt 69. Bland de övriga 10 återfinns tre torpare, en handlare, en mjölnare, en livgrenadjär, en på undantag, en f.d. kvartermästare och två oidentifierade. De väljs till uppsyningsmän, brandtillsynsmän, ledamot i brandstodsbolaget och en till revisor.

Bland de återstående 59 är det två grupper som är speciellt intressanta, nämligen de som valdes till de tyngre posterna och de som innehade många uppdrag. Tabell 5 visar hur många dessa var och också hur stor del de utgjorde av alla valda.

Tabell 5 Totala antalet förtroendevalda i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt antal och andel i procent för elit 1 och 2.<sup>108</sup> Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.

Socken	Tot. ant.	Elit 1		Elit 2	
		antal	andel	antal	andel
Trehörna	69	12	17	40	58
Bergunda	84	6	7,5	20	24
Öja	91	12	13	29	32
Älmeboda	169	22	13	69	40

Källa: Trehörna: se tabell 2 s.11. Övriga: Aronsson 1992, s. 156.

Eftersom socknen tillhörde två län och därmed också två häradar, var det en del ombudsuppdrag som dubblerades. En närmare kontroll visar att smålandsdelen många gånger inte skickade något eget ombud.<sup>109</sup> Dessutom var det många fler sammankomster i Östergötland. Samtliga som valdes till ombud innehade också andra uppdrag, varför det totala antalet valda inte påverkas av denna faktor. Av de 12 som valdes till mer än fyra uppdrag är det 6 som gör det på grund av flera ombudsuppdrag. Vilka av dessa som hade valts även om hela socknen hade tillhört samma län är omöjligt att säga.

<sup>108</sup>. Elit 1 är de som valdes till mer än fyra uppdrag. Elit 2 är för Trehörnas del de som valdes till nämndeman, fjärdingsman, ledamot i skolstyrelsen, kyrkorådet, sockennämnden/fattigvårdsstyrelsen eller byggnadskommittén. För de övriga socknarna är elit 2 de som satt som ledamot i skolstyrel, kyrkoråd, sockennämnd/fattigvårdssyrelse, hushållningssällskap eller byggnadskommitté. Jag har velat ta med fjärdingsman och nämndeman eftersom jag uppfattar dessa som prestigefyllda uppdrag. Varför Aronsson utesluter dem vet jag inte.

<sup>109</sup>. T.ex. 1850-09-22 \$2; 1851-09-21 \$2; 1852-04-12 \$3

De nämndemän som väljs kommer samtliga från östgötadelen.

### Styrdes socknen av en elit?

Som tabell 5 visar så var det i Trehörna förhållandevis många som innehade många uppdrag och tunga uppdrag. Samtliga i elit 1 ingår också i elit 2, något som även Aronsson funnit i sina församlingar (med ett undantag).<sup>110</sup> Störst skillnad mellan Trehörna och de andra finns i gruppen elit 2 där hela 58% av det totala antalet valda finns med vilket är överlägset många fler än i smålandssocknarna. Men frågan om elitstyre kan inte bara ses i förhållande till antal förtroendevalda utan måste jämföras med hela socknen. Trehörnas vuxna befolkning (de över 15 år) var i mitten av 1850-talet drygt 500 personer.<sup>111</sup> Dessa representerades alltså av totalt 69 personer. Men att se representationen i förhållande till alla vuxna i socknen är ett modernt sätt att se på saken. På 1850-talet rådde fortfarande hustavlan. Enligt den hade husfadern ansvar för, och representerade, hela sitt hushåll. I hushållet ingick förutom hustru och barn även tjänstefolket. Därför är det kanske mer riktigt att se antal valda i förhållande till antal hushåll i socknen. I Trehörna fanns 1855 156 hushåll vilket innebär att cirka 44% av dem någon gång var representerad.<sup>112</sup> En jämförelse med Peter Aronssons socknar visar att detta var en hög representation. I hans socknar var 39% av hushållen representerade i Öja, i Bergunda 38% och i Älmeboda endast 27%.<sup>113</sup> Att Älmeboda har den lägsta siffran beror sannolikt på att det var en befolkningsrik socken och att uppdragen inte automatiskt blir fler när befolkningen ökar.

### Vilka valdes och varför valdes de?

Vilka var då dessa som valdes och varför valdes just de? Flera av uppdragen var geografiskt bundna. Socken var indelad i rotar och varje rote skulle ha sin representant. Så var det med fattigvårdsstyrelsen, brandstodsbolaget och rotemästarna. Andra uppdrag krävde att personen var skrivkunnig. Det gäller uppgifter, där man hade hand om räkenskaper, till exempel kyrkvärd, rotemästare och magasinsföre-

---

<sup>110</sup>. Aronsson 1992, s.159

<sup>111</sup>. Statistisk tabell för 1855.

<sup>112</sup>. Statistisk tabell för 1855.

Egentligen går det inte att dividera antal valda personer under en 10-årsperiod med antal hushåll ett speciellt år men det ger ändå en viss uppfattning om förhållandet mellan hushåll och valda. Dessutom ger det möjlighet till jämförelse med andra socknar.

<sup>113</sup>. Aronsson 1992, s.156

ståndare. Men för många uppdrag fanns inga sådana begränsningar. Jag har studerat tre möjliga faktorer, som kunde tänkas påverka val av person nämligen ägandeförhållande, storlek på gård och ålder. Det fanns säkert också annat som spelade in, till exempel att en person tillhörde en släkt, som sedan gammalt innehaft förtroendeposter i socknen eller att personen i fråga hade en personlig pondus som gjorde att andra såg upp till honom. Denna typ av faktorer är tyvärr inte möjliga att komma åt i det material som jag har använt mig av.

#### Ägandeförhållande

Enligt 1843 års förordning hade brukarna rätt att delta i stämman om inte ägaren bodde i socknen eller själv ville utnyttja sin rösträtt. Detta tycks man inte ha hållit så strikt på i Trehörna. Flera av de brukare som väljs arrenderar jord av någon i socknen. Det finns inte heller något som tyder på att hemmansägare hade företräde till förtroendeposterna framför brukarna. Av de sammanlagt 59 bönderna som valdes var 38 hemmansägare och 21 brukare, vilket i procenttal blir 65 respektive 35. Förhållandet mellan dessa totalt i socknen var 70% hemmansägare och 30% brukare. Det här betyder att brukarna var något överrepresenterade bland de förtroendevalda. Orsaken till detta är att två gårdar på 1 mantal vardera hade sammanlagt 7 arrendatorer som valdes till något uppdrag under undersökningsperioden.

#### Mantalsinnehav

Genomsnittsgården i Trehörna var på 0,24 mantal. För de förtroendevalda låg genomsnittet på 0,32 mantal.<sup>114</sup> Den här siffran är dock lite missvisande. Hela 50 stycken av de valda brukade en gård på 1/4 mantal eller mindre. Endast 19 stycken hade en gård som var större än 1/4 mantal. Att genomsnittsgården ändå blir så stor beror på att 12 av de 19 hade gårdar på 1 mantal eller mer. Tabell 6 visar att också i två av Peter Aronssons undersökta socknar var mantalsinnehavet större bland de förtroendevalda än genomsnittet för hela socknen.<sup>115</sup> Den socken som avviker är Bergunda och orsaken till det är att det fanns ett stort gods i socknen. Peter Aronsson har i Bergunda socken funnit att även torpare och brukare (trots att godsherrn bodde i socknen) valdes till viktiga uppdrag. En förklaring han har till det är att godsherrn kanske ville förhindra att de självägande bönderna fick för mycket att säga till om.<sup>116</sup> Även i Trehörna tycks brukare kunna väljas även om ägaren bor i

---

<sup>114</sup>. De som brukade olika stora gårdar under perioden har jag tagit det mantal de brukade under flest år.

<sup>115</sup>. Aronsson redovisar inte hur stor genomsnittsgården var i hans socknar. Jag har genom att dividera antal bonde- och ståndshushåll med socknens mantal fått fram en ungefärlig siffra. (s.51, 61, 358)

<sup>116</sup>. Aronsson 1992, s.164



socknen; men några torpare finns inte med i grupperna elit 1 och 2.

Tabell 6. Genomsnittligt mantalsinnehav i socknen samt för alla funktionärer, elit 1 och elit 2 i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda. Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.

Socken	Alla <sup>117</sup>	Alla funk.	Elit 1	Elit 2
Trehörna	0,24	0,32	0,44	0,38
Bergunda	0,50	0,29		0,26
Öja	0,31	0,33	0,43	0,43
Älmeboda	0,24	0,28	0,36	0,30

Källa: Trehörna: Sockenstämmoprotokoll, mantalslängder och husförhörslängder, VaLA. Övriga: Aronsson 1992, s. 157.  
Anmärkning: Elit 1 i Bergunda bestod av 6 personer; godsherrren, tre bönder med 1/2, 1/4 och 3/16 mantal samt en torpare och en sågare.

Mantalsinnehavet ökar i grupperna elit 1 och 2. I Trehörna var dock spridningen stor även här och många med små gårdar valdes till de tyngre uppgifterna.

#### Alder

Hade då åldern någon betydelse? På den frågan skulle jag vilja svara ja. De som väljs är män i sina krafts dagar. Genomsnittsåldern för samtliga förtroendevalde är drygt 40 år och för dem med tunga uppdrag drygt 41.<sup>118</sup> För dem som väljs för första gången är genomsnittsåldern knappt 35 år. Som tabellen nedan visar är den största gruppen den mellan 30 och 39 år för både elit 2 och för samtliga valda. Ålderfördelningen varierar en del mellan de olika styrelserna. I fattigvårdsstyrelsen och kyrkorådet är 40-50-åringarna i majoritet och ingen under 30 år finns med i dessa styrelser. Däremot finns det flera under 30 i skolstyrelsen. En förklaring kan vara att skolan var något nytt i socknen och att det var de yngre som var mest intresserad av skolfrågor.

---

<sup>117</sup>. Se not 115 s.35

<sup>118</sup>. Avser åldern första gången de nämns i protokollen respektive första gången de nämns i samband med något av de uppdrag som ingår i gruppen elit 2.

Tabell 7. Aldersfördelning av samtliga förtroendevalda och elit 2 i Trehörna socken 1850-59. Antal och andel i procent.

Alder	Alla funk.		Elit 2	
	Antal	Andel	Antal	Andel
< 29	13	20	5	12,5
30-39	24	36	14	35
40-49	13	20	12	30
50-59	12	18	8	20
60-69	3	4,5	1	2,5
70 <	1	1,5	0	0
Totalt	66	100	40	100

Källa: Sockenstämmoprotokoll och husförhörslängder VaLA.

De yngsta som valdes var Anders Andersson 1/8 brukare i Hålan och Anders Eriksson 1/4 brukare i Hult. De var 24 år när de valdes till rotemästare respektive ledamot i brandstodskommittén.<sup>119</sup> Den äldste som innehade ett ämbete under den undersökta perioden var Jonas Nilsson som bodde på ett undantag i Flugebo. Han var 73 år, när han begärde avsked som vaccinationsföreståndare.<sup>120</sup> Den äldste vid nyval var hemmansägaren Magnus Andersson i Kopparp som var 70 år när han valdes till ombud vid inventeringen i samband med prästbyte.<sup>121</sup>

Aldern tycks alltså ha spelat in vid val till olika uppdrag. Det var dock inte de äldre som innehade makten i socknen utan de som ännu hade kraft och energi till att verkställa de beslut som fattades. Samma förhållande rådde i de socknar Peter Aronsson undersökt. "Vi kan konstatera att tendensen från slutet av 1700-talet att välja män i sin krafts dagar snarare än med ålderns visdom som vitsord fortsätter att göra sig gällande i alla tre församlingarna."<sup>122</sup> Att chansen att bli vald till någon mer prestigefylld post ökar med åldern är något som även bekräftas av Aronsson.<sup>123</sup>

Sammanfattningsvis kan sägas att den typiske funktionären i Trehörna socken under 1850-talet var en man på 35 år och ägare av en gård på 1/4 mantal. Variationerna var dock stora och ett tydligt exempel på det är den man som valdes till överlägset flest uppdrag. Han hette Anders Ferb och ägde en

<sup>119</sup>. 1857-11-10 §8; 1854-05-24 §18

<sup>120</sup>. 1850-11-18 §9

<sup>121</sup>. 1852-08-22

<sup>122</sup>. Aronsson 1992, s.155

<sup>123</sup>. Ibid., s.156

gård på knappt 0,11 mantal i Ekeberg. Han var vid undersökningens början 57 år och finns med under hela perioden. Han var ordförande i brandstodsstyrelsen, ledamot i sockennämnden/fattigvårdsstyrelsen, kyrkorådet, sundhetsnämnden och byggnadskommittén. Dessutom var han kyrkvärd, uppsyningsman, vaccinationsföreståndare, ombud ett flertal gånger samt arbetsledare vid ett par vägbyggen.

## AVSLUTNING

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka hur det lokala självstyret kunde se ut på 1800-talet. Sockenstämmans verksamhet i Trehörna under åren 1850-59 har därför studerats. Resultaten visar på en mångskiftande verksamhet med många inblandade parter.

Under hela undersökningsperioden höll församlingen i Trehörna de lagstadgade två sockenstämmorna på vår och höst. Vårstämman var socknens "årsmöte" och höststämman en kompletterande stämma. Extra stämmor hölls när det fanns behov för det. De två ärenden som klart dominerar på stämmorna är fattigvårdsfrågorna och val av olika funktionärer. De utgör 15 respektive 25% av alla ärenden. De frågor som dominerade sockenstämmorna i Sverige på 1600- och 1700-talen, kyrkans ekonomi och tukten, utgör endast 8 respektive 1,5% av alla frågor i Trehörna på 1850-talet.<sup>124</sup> Fattigvårdsfrågorna upphör att behandlas på extra sockenstämmor från 1853 och tas endast upp på de ordinarie vår- och höststämmorna. Orsaken är troligen det nya lokala fattigvårdsreglementet, som antogs då och som gav fattigvårdsstyrelsen större självständighet gentemot sockenstämman. De flesta val av ombud sker på extrastämmor. Förutom fattigvårdsfrågor och funktionärsval behandlas en mängd olika frågor av skiftande karaktär som till exempel att uttala sig om ett järnvägsbygge, vidta åtgärder mot koleran, lotta ut bänkfördelningen i kyrkan, stävja bus i sockenstugan och besluta om vem som ska anställas som lärare.

Enligt 1843 års förordning var det hemmansägare, brukare/arendatorer och de som kom upp till ett bestämt bevillningsbelopp, som hade rätt att delta i sockenstämman. Det tycks inte vara någon som kom upp till det angivna bevillningsbeloppet och torparnas närvaro hör till undantagen. Man tycks inte hålla så hårt på regeln att brukare inte fick delta om ägaren bodde i socknen.

Initiativ till att stämman kallades samman kunde enligt lag komma både från myndigheter och privatpersoner. Protokollen är tyvärr inte formulerade på så sätt att det klart går att utläsa vem som tagit initiativ mer än ett par tre gånger. Däremot är det helt klart att både myndigheter och enskilda och grupper i socknen tog initiativ till att ärenden togs upp till behandling. Prästen hade dock ensamrätt till att kalla till stämma och besluta om vilka ärenden som skulle tas upp. Det var bara kungens befallningshavare och domkapitlet han inte kunde neka. Protokollen är fulla av exempel på att olika myndigheter utnyttjade sockenstämman som en arena att nå ut till befolkningen på landsbygden. Det var också vanligt att enskilda personer eller grupper i socknen

---

<sup>124</sup>. I kyrkans ekonomi har jag då räknat med prästens lön och prästgården.

tog initiativ till ärenden. Tyvärr namnges sällan personerna i fråga, varför det inte är möjligt att veta om initiativen kom från någon speciell grupp i samhället. Detsamma gäller när beslut ska fattas. Det var vanligt med livliga diskussioner inför besluten, men protokollen avslöjar mycket sällan vem eller vilka som stod emot varandra. Därför går det inte heller här att se om det fanns motsättningar mellan vissa grupper eller om det var vissa som alltid fick sin vilja igenom på de andras bekostnad. I besluten strävade man efter konsensus, även om full enighet inte alltid kunde nås. Gentemot prästen tycks församlingen ha en självständig ställning och besluten går församlingens väg vid oenighet. Men det finns också tillfällen när prästen är mycket pådrivande i en fråga och får hela socknen med sig.

Även mot myndigheter intar sockenmännen en mycket självständig attityd. De skrivelser som kommer tas upp till diskussion och man säger ja om det är något som man anser att man har nytta av och inte kostar för mycket.

Det tycks inte ha funnits några stora konflikter inom socknen. En anledning till det kan vara att det inte bodde några andra än bönder och obesuttna där. Även ägarna på säteriet var ofrälse. De enda förmåner säteriet hade var att de tillsatte prästen och att de hade sina fasta platser längst fram i kyrkan. Dessa förmåner verkar inte ha varit någon källa till missnöje bland de andra sockenborna.

Den enda längre konflikten som finns redovisad i protokollen är mellan en av bönderna i socknen och församlingen/prästen. En delorsak var troligtvis något personligt mellan prästen och personen i fråga. Men det är också möjligt att det i en socken som Trehörna, där det inte fanns några speciellt stora gårdar, väckte missnöje när en person ansåg att han kunde göra lite som han ville utan att fråga de andra.

Den största gruppen i socknen var de obesuttna som utgjorde hela 75% av den totala befolkningen. Det mesta talar för att dessa var utestängda från sockenstämman. Attityden mot dem var ibland förmyndaraktig, även om detta inte är något som präglar sockenstämman. De fattiga var det stora bekymret och den som tog emot kontinuerligt understöd framtogs rätten till sina ägodelar.

Det lokala självstyret bestod även av andra organ än sockenstämman. Dessa var dock främst verkställande organ till stämman men de hade också en viss beslutsrätt. Mest aktiv var fattigvårdsstyrelsen, som hade ett tungt ansvar för socknens fattiga. Ordförandeposten i denna styrelse var den mest krävande av alla uppdrag i socknen. Förutom att vara ordförande skulle han också skriva protokollen och ha hand om kassan. Han var dessutom ordförande i sockennämnden, vars ledamöter var desamma som i fattigvårdsstyrelsen. Från 1857 utbetalades viss ersättning till ordföranden, för övrigt det enda uppdrag som erhöll ekonomisk ersättning under den här perioden.

De olika uppdragen inom socknen var fördelad på ett relativt stort antal personer. De flesta (drygt 80%) valdes till mellan 1 och 4 uppdrag och många av de mer prestigefyllda uppdragen gick till den här gruppen. En liten grupp på 12 personer innehade många uppdrag och de fanns också alla med bland de viktigare posterna. Urvalskriterierna är inte entydiga. Även om mantalsinnehavet är större bland de förtroende valda än bland övriga i socknen så finns det många med små gårdar som väljs till olika uppdrag. Ägandeförhållande tycks inte heller ha någon avgörande betydelse och flera brukare väljs trots att ägaren bor i socknen. Aldern hade en viss betydelse. Det är i stort sett män i sina krafts dagar om väljs. Många väljs till något uppdrag redan innan de fyllt 30, men chansen till någon tyngre post ökar med stigande ålder. Det är dock få över 60 år som är aktiva.

Det finns fog för att tala om ett elitstyre när sockenstämman endast bestod av cirka 65 bönder i en socken som hade ungefär 500 vuxna innevånare och när de tunga förtroendeuppdragen var fördelade på några av dessa 65. Men med tanke på att hustavlans värld fortfarande fanns kvar i människors tänkande så kanske den stora gruppen av tjänstefolk och arbetare inte upplevde situationen så som vi gör. Husfadern var den som representerade hela hushållet och honom hade man daglig kontakt med. Det skulle vara mycket intressant att undersöka hur många av kommuninnevånarna idag som har daglig kontakt med de förtrorndevalda eller som över huvud taget känner dem som de har röstat på. Kanske är det så att en piga i Trehörna på 1850-talet hade större möjlighet att påverka besluten än vad vi har idag, trots vårt demokratiska styrelsesätt?



## TABELLFÖRTECKNING

Tabell 1. Antal innevånare i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt socknarnas storlek i mantal och kilometer. Trehörna 1855. Övriga 1840.	8
Tabell 2. Antal sockenstämmor och protokollspunkter per år samt antal punkter per stämma i genomsnitt i Trehörna socken 1850-59.	11
Tabell 3. Antal sockenstämmor och protokollspunkter i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt antal punkter per stämma i genomsnitt under en 10-årsperiod. Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.	12
Tabell 4. Sockenstämmans kompetensområde i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda. Trehörna 1850-59. De övriga 1840-49. Andel i procent av totala antalet ärenden i respektive församling.	13
Tabell 5. Totala antalet förtroendevalda i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda samt antal och andel i procent för elit 1 och elit 2. Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.	33
Tabell 6. Genomsnittligt mantalsinnehav i socknen samt för alla funktionärer, elit 1 och elit 2 i Trehörna, Bergunda, Öja och Älmeboda. Trehörna 1850-59. Övriga 1840-49.	36
Tabell 7. Åldersfördelning av samtliga förtroendevalda och elit 2 i Trehörna socken 1850-59. Antal och andel i procent.	37

## KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

### OTRYCKT KÄLLMATERIAL

#### Landsarkivet i Vadstena (VaLA)

##### Trehörna kyrkoarkiv

Husförhörslängder 1849-59	AI:6,7,8,9
Kyrkorådsprotokoll 1854, 1859	KIIIIa:1
Pålysningsbok (kyrkojournal) 1850-59	PI:1
Sockenstämmoprotokoll 1850-59	KI:1,2
Statistisk tabell 1855	GIII:5
Visitationsprotokoll 1852	C:3

##### Jönköpings läns landskontor

Mantalslängd för 1851	EIII:134
Mantalslängd för 1856	EIII:144

##### Östergötlands länsstyrelse Landskontoret

Mantalslängd för 1850	EIIIa:150
-----------------------	-----------

##### Häradsskrivaren i Lysings, Dals och Aska häradsfögderi

Mantalslängd för 1857	EVIIa:17
-----------------------	----------

##### Ödeshögs kommunarkiv

##### Trehörna kommunarkiv

Fattigvårdsstyrelsens protokoll 1850-59	AI:1
Sockennämndsprotokoll 1855-59	AI:1

##### Övrigt

Sockenstämmoprotokoll 1851 (kopior i författarens ägo)

## TRYCKT KÄLLMATERIAL OCH LITTERATUR

Aronsson, Peter, Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850 (Lund 1992)

Bäck, Kalle, Trehörna säteri och Behmska Stiftelsen. Historik och stadgar (Klockrike 1992)

Göransson, Ola, Central pålaga och lokalt beslut. Trehörna sockenstämmas beslut rörande folkskoleförordningen given 1842 opubl. 60-poängsuppsats, Institutionen för kultur- och samhällsvet., Linköpings universitet (1992)

Gustafsson, Harald, Bland grevar och avskedade soldater. Sockensjälvstyrelse på 1840-talet. (Historisk tidskrift 1986:4)  
- Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd. Stadshistoriska Institutet, Studier i stads- och kommunhistoria 6 (Stockholm 1989)

Johansson, K.H., Svensk sockensjälvstyrelse 1686-1862. Studier särskilt med hänsyn till Linköpings stift. (Lund 1937)

Karlsson, Rickard, Självstyre på landet under 1800-talet. En jämförande studie av Trehörnas fattigvård 1843-1858 och fattigvårdsförordningarna 1847 och 1853 opubl. 60-poängsuppsats, Institutionen för kultur- och samhällsvet., Linköpings universitet (1992-93)

Nationalencyklopedin band 3 (Höganäs 1990)

Svanberg, Mikael, Social struktur i Trehörna socken 1780-1850 opubl. 40-poängsuppsats, Institutionen för kultur- och samhällsvet., Linköpings universitet (1991)

Svensk författningssamling 1843:27

Tiscornia, Alberto, Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800-1880. (Uppsala 1992)

Widegren, Försök till en Ny Beskrivning öfver Östergötland 2:2 (Linköping 1829)